

С. О. Хайлук,
к. е. н., доцент, завідувач кафедри економічної кібернетики,
Севастопольський інститут банківської справи Університету банківської справи НБУ

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ

S. Khayluk,
Ph. D in economics, Associate Professor, Head of Department of Economic Cybernetics,
Sevastopol Institute of Banking UB NBU

THE MAIN METHODOLOGICAL APPROACHES TO STUDY THE EFFICIENCY OF THE BANKING SYSTEM

Мета статті полягає у визначенні основних методологічних підходів дослідження ефективності функціонування банківської системи. Автором уточнено сутність поняття ефективності банківської системи та сформульовано першорядні ознаки останньої. Обґрунтування характеристик надійності та перспективності банківської системи як основних складових властивості ефективності дозволило проаналізувати діяльність банківської системи України з точки зору ефективності її функціонування та визначити мотивуючі фактори її розвитку.

З метою забезпечення визначеного рівня ефективності банківської системи автором було запропоновано підходи та методи, що можуть бути застосовані до оцінки та прогнозування результатів діяльності системи та її елементів. Використання результатів досліджень за запропонованими підходами дозволить розробити стратегічний план розвитку банківської системи, що забезпечить високий рівень ефективності її функціонування.

The purpose of the article is to identify the main methodological approaches to study the efficiency of the banking system. The essence of the concept of efficiency of the banking system is clarified and the primary characteristics of it is formulated by the author. The substantiation of characteristics of the banking system's reliability and perspectives as the main components of its efficiency allows to analyze the activity of the banking system of Ukraine in terms of operational efficiency and to identify the motivating factors for its development.

In order to provide a certain level of the banking system's efficiency the approaches and methods, which can be used to evaluate and predict the performance of the system and its elements, are proposed by the author. The results of researches based on the proposed approaches will allow to develop the strategic plan for banking system's development, which will provide the high level of efficiency of its functioning.

Ключові слова: банківська система, ефективність, надійність системи, перспективність системи, методи оцінки ефективності.

Key words: banking system, efficiency, the banking system's reliability, the banking system's perspective, methods for the efficiency evaluating.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ І ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Банківська система України відіграє визначальну роль у повноцінному функціонуванні ринкової системи господарювання і на сьогоднішній день стала інструментом впливу на економічні процеси як у внутрішній, так і

в зовнішній політиці держави. За таких умов стабільний економічний розвиток країни може забезпечити лише надійно та ефективно функціонуючий, такий, що динамічно розвивається, банківський сектор. Однак постійні економічні, політичні, соціальні зміни, що відбуваються не тільки в країні, а й у світі в цілому, ускладнюють діяльність вітчизняної банківської системи й унеможливають її поступовий стабільний розвиток з огляду на

необхідність повсякчасної адаптації до нових умов функціонування. Успішне ж вирішення завдання забезпечення ефективності функціонування банківської системи, враховуючи інформаційну насиченість, функціональну складність та нестабільність його внутрішнього та зовнішнього середовища, потребує постійної оцінки та прогнозування рівня ефективності банківської системи з метою попередження виникнення відмов та завчасного запровадження заходів по їх усуненню.

Наукові розробки в даному напрямі ведуться як практиками, так й науковцями всього світу і, як показує аналіз досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення проблеми, останніми роками все більше уваги приділяється методам аналізу та оцінки рівня функціонування банківської системи. Одним з яскравих прикладів цього є поширення використання інструментів макропроденційного регулювання та нагляду. При цьому зазвичай від банківської системи вимагають властивостей надійності, стійкості, зокрема фінансової, стабільності тощо. І досить рідко говорять про ефективність банківської системи, хоча, на думку автора, застосування даного показника в стратегічній перспективі є найбільш показовим. І хоча наукові напрацювання в загальній теорії ефективності, рекомендації стосовно способів її оцінювання досить значні, проте поняття ефективності банківської системи в цілому, як і методи її оцінки, залишаються недостатньо розробленими як в теоретичному, так і в методично-практичному аспектах.

Визначаючи ефективність банківської системи, більшість дослідників пов'язують її рівень з відношенням основних показників діяльності банківського сектора України до валового внутрішнього продукту країни та темпів їх приросту [1, с. 196]. Однак, з огляду на те, що банківська система, в першу чергу, призначена для задоволення фінансових потреб громадян країни і впливає на суспільство не лише з економічної, а й соціальної точки зору, то обмеження лише вищеперерахованими показниками не дозволяє отримати адекватну оцінку. На нашу думку, оцінка ефективності банківської системи повинна проводитися комплексно, включати аналіз як економічної, так і соціальної складових, і відображати рівень задоволення фінансових потреб суспільства, для якого вона функціонує.

МЕТА СТАТТІ

Цілями статті є визначення сутності поняття ефективності банківської системи, виокремлення її складових та надання пропозицій щодо методів, які можуть бути застосовані до оцінки та прогнозування їх рівнів.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ З ПОВНИМ ОБГРУНТУВАННЯМ ОТРИМАНИХ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Банківська система України є законодавчо визначеною, чітко структурованою сукупністю фінансових інститутів. Відповідно до Закону України "Про банки і банківську діяльність" банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень цього Закону та інших законів України [2].

Отже, у національному законодавстві підтримується інституційний підхід до визначення поняття "банківська система", за яким остання розглядається як сукупність банків, які її утворюють. Однак розгляд банківської системи як механічного об'єднання банків був можливий за часів планової економіки, коли кожен банк системи виконував заздалегідь визначену функцію і вони не мали єдиної цілі розвитку. За часів ринкової економіки підхід до розуміння функціонування банківської системи змінюється. Вона стає залежною від економічних, політичних, організаційних умов функціонування, що визначають потребу системного впорядкування банківської діяльності і розвиток банківської системи як складного цілісного цілеспрямованого організму.

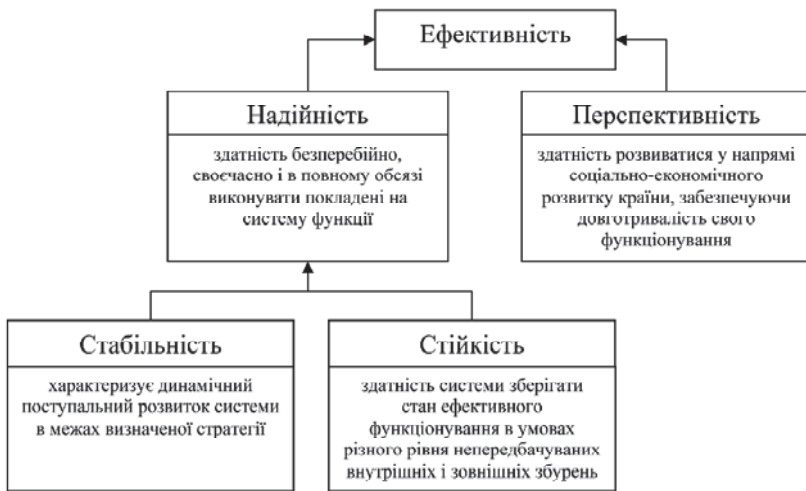
Банківській системі як складній системі притаманні циклічна причинність, зворотній зв'язок, непередбачуваність поведінки та суттєві, часто якісні, зміни в системі внаслідок малих змін в характері зовнішніх дій. Складність банківської системи визначається й тим, що вона поєднує в собі елементи детермінованих систем і систем ймовірнісного типу, що активно взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем. З одного боку, діяльність банків строго регламентується і контролюється НБУ, а з іншого боку, їх функціонування визначається безліччю факторів, які з великим ступенем ймовірності передбачити неможливо.

Визначаючи мету функціонування банківської системи, в першу чергу, необхідно зауважити, що законодавчо встановлено, що "банківська система України призначена для безперебійного надання банківських та фінансових послуг фізичним і юридичним особам й виконання інших завдань, що можуть виникнути перед банками" [2]. При цьому банки повинні забезпечувати ефективність свого функціонування та наявність адекватної системи управління ризиками з метою запобігання виникнення загроз інтересам вкладників чи інших кредиторів банку.

Отже, законодавчо також закріплені властивості системи, які дозволяють їй самостійно, без дії ззовні встановлювати та підтримувати надійний режим функціонування і реагувати на зовнішні дії, що порушують її діяльність. Це дозволяє характеризувати банківську систему як таку, що саморегулюється, на основі зворотного зв'язку з іншими системами. А підпорядкування стратегічних завдань НБУ інтересам розвитку економіки країни характеризує керованість банківської системи.

Загалом банківська система як цілеспрямована система буде ефективною за умови, що її цілі:

- динамічно розвиваються і враховують вимоги, що висуваються як з боку суспільства, у тому числі контрагентів та клієнтів, так і з боку самої системи (наприклад, введення нових послуг для задоволення потреб клієнтів);
- відповідають сутнісним характеристикам системи і відбивають зовнішні та внутрішні умови її функціонування;
- враховують довговічність функціонування банківської системи;
- досягаються засобами, що забезпечують оптимальне співвідношення витрат і результатів діяльності;
- досягаються засобами, схваленими суспільством, в першу чергу, клієнтами та контрагентами (ви-

Рис. 1. Взаємозалежність понять стабільності, стійкості, надійності та ефективності банківської системи

конання умови дає змогу уникнути банківської паніки та додаткових витрат, пов'язаних з соціальною реабілітацією дій, що проводяться).

Виходячи з вищезазначеного, можна стверджувати, що під ефективністю банківської системи варто розуміти її властивість, пов'язану зі здатністю своєчасно, безперервно і в повному обсязі в умовах високого рівня зовнішнього та внутрішнього економічного тиску якісно виконувати свої функції, формулювати й адаптувати стратегічні цілі до умов функціонування, що постійно змінюються, та вимог контрагентів, досягати поставлених цілей шляхом використання соціально схвалених засобів за встановленого співвідношення витрат і результатів та забезпечувати довготривалість свого функціонування.

Досить часто дослідники ототожнюють поняття надійності і ефективності банківської системи, чого, на думку автора, робити не можна. Оскільки, з одного боку, ефективно функціонуюча банківська система повинна безперервно, своєчасно і в повному обсязі виконувати покладені на неї функції, тобто бути надійною. З іншого боку, банківська система відіграє ключову роль у впровадженні економічної й соціальної політики країни, прискоренні економічних перетворень і тому ефективна банківська система повинна стабільно, але активно розвиватися, впроваджувати нові технології та банківські продукти відповідно до перспективи розвитку

економіки країни в цілому. Отже, ефективна банківська система повинна бути перспективною, тобто динамічно розвиватися у напрямку соціально-економічного розвитку країни, забезпечуючи довготривалість свого функціонування.

Тоді, визначаючи сутність ефективного функціонування банківської системи, можна говорити про дві її основні складові: надійність та перспективність (рис. 1).

Історія розвитку банківської системи України дозволяє прослідкувати динаміку зміни рівня її ефективності через призму даних складових і надає яскраві приклади як доволі ефективного її функціонування, так і спаду її ефективності та в цілому втрати працездатності. При цьому можна визначити умови, за яких низька

ефективність банківської системи була продиктована низьким рівнем її надійності, а за яких — перспективності чи обох даних складових, що схематично подано на рисунку 2.

Значення рівня ефективності $P_{\text{ефект}}$ пропонуємо розраховувати як мультиплікативну функцію від двох аргументів — рівня надійності $P_{\text{надн}}$ та рівня перспективності $P_{\text{персп}}$ банківської системи:

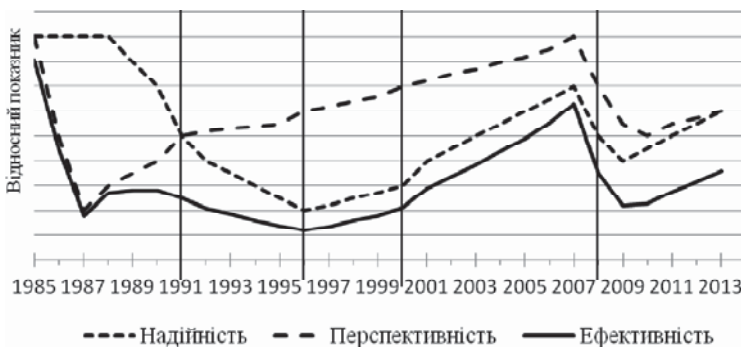
$$P_{\text{ефект}} = P_{\text{надн}} \cdot P_{\text{персп}} \quad (1)$$

Проведений аналіз показав, що банківська система Радянського Союзу набула свого граничного стану ще в 1987 році. Вона мала високу надійність, але недостатньо забезпечувалась перспективна складова її розвитку. В результаті, поява наміру перебудови економічних відносин країни виявила проблему невідповідності послуг, що надавали банки, потребам суб'єктів господарювання. Як наслідок, система втрачає свою ефективність і потребує адаптації та проведення корегуючих заходів.

Одним з таких заходів було формування банківських установ ринкового типу, зокрема створюються кооперативні банки (1988 р.), діяльність яких ґрунтувалась на комерційних засадах, найбільші спеціалізовані банки перетворюються на комерційні (1990 р.). Однак відновлення ефективності банківської системи не відбулося, оскільки, ставши комерційними за формою, ці банки, по суті, залишалися державними, до того ж, з частиною капіталу всесоюзних банків, а кооперативні банки були недостатньо потужними.

Так, заново створені банки успадкували позитивну рису радянської банківської системи таку, як надійність, разом з цим були успадковані і негативні риси, а саме, нехтування перспективною складовою. Інтереси суспільства не збігаються з інтересами банків, зокрема з приватними інтересами їх власників і вкладників. Наслідком стало те, що банківська система не набула ефективності і залишалася непрацездатною, поступово втрачаючи високий рівень надійності.

Тому розвиток кредитної системи обумовив необхідність регульованого підходу до організації кредитних відносин. Першим проявом цього

Рис. 2. Динаміка зміни показників надійності, перспективності та ефективності банківської системи України протягом 1985—2013 рр.

го стає виникнення особливої ланки банківської системи — центрального емісійного банку. А в 1991 році банківська система України зазнає структурних змін — переходу до автономної банківської системи дворівневого типу з утворенням центрального банку держави — Національного банку України.

Відтоді відбувається становлення банківської системи України і поступовий розвиток саме перспективної її складової, хоча на перших етапах це призводить до ще більшого спаду надійності системи.

За цей час банківська система України чотири рази набувала кризових станів, моменти яких відображено на рисунку 3 вертикальними лініями, в результаті виходу з яких вона зазнавала структурних чи функціональних змін — введення в обіг національної грошової одиниці, затвердження автономного статусу НБУ, затвердження законодавчих заходів з фінансового оздоровлення банків тощо. Так, на фоні макроекономічних соціальних, політичних та економічних збурень тривало організаційне та фінансове зміцнення банківської системи. При цьому підвищення перспективної складової поступово змушує прийняття заходів і щодо підвищення надійності системи, що в кінці кінців призводить до поновлення ефективності її діяльності на доволі високому рівні. Проте з 2008 року з огляду на світову фінансову кризу, вплив якої на вітчизняний банківський сектор проявився у скороченні обсягів фінансування та подорожчанні ресурсів для банків, у банківській системі України спостерігається різке і значне погіршення результатів діяльності.

Неефективність банківської системи даного періоду ґрунтувалася на певних проблемах та питаннях її надійності. Хоча перспективна складова також мала певні проблеми. Зокрема ця криза виявила проблему недосконалої практики реорганізації та ліквідації банків, відсутність практики вдалої роботи з нежиттєздатними банками. Банківська діяльність є високо ризиковою діяльністю і існує небезпека через банкрутство одного банку спричинити ланцюгову реакцію банкрутств інших банків аж до системної банківської кризи. Виходячи із розуміння цього в багатьох країнах створюються захисні системи, які, як правило, передбачають механізми виведення з банків проблемних активів та є доповненням до системи банківського нагляду і регулювання [3].

У підсумку банківська система України змогла подолати кризові явища і продовжити свій розвиток, на що було затрачено великі зусилля з боку НБУ і держави. Та на сьогоднішній день вона знову перебуває на межі кризових явищ і її стабільність функціонування, а отже, і ефективність знаходяться під загрозою спаду.

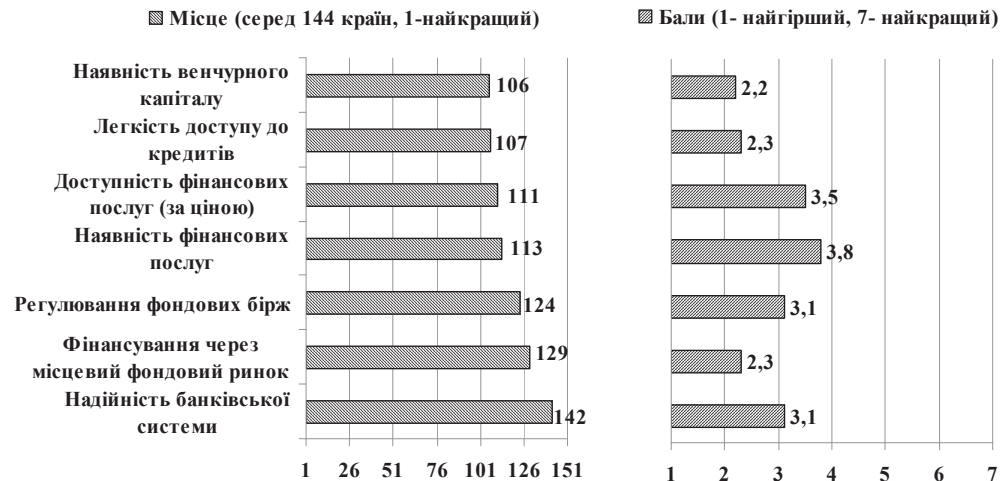

Рис. 3. Рейтинг України в 2012 році за показниками складової "Розвиненість фінансового ринку" GCI

Джерело: розроблено за даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність України за 2012 р.

Станом на 01 жовтня 2013 р. відсоток простроченої кредиторської заборгованості в Україні збільшився до 8,69% від суми виданих кредитів (розраховано за даними сайту НБУ [4]). Розмір недієвих кредитів банківської системи істотно перебільшує обсяг резервів сформованих фінансовими установами за активними операціями, що вказує на критичне зростання ймовірності виникнення відмов вітчизняних комерційних банків. Тобто при будь-якому значному негативному тиску зовнішніх чи внутрішніх факторів банківська система України перейде в нестабільний стан з загрозою втрати працездатності. Що вказує знову ж на низький рівень надійності банківської системи і, як результат, її ефективності.

Експерти Всесвітнього економічного форуму також засвідчили, що за Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна демонструє значне відставання від середньосвітового рівня і ще більше відставання від індексів інноваційних економік (у 2012 році Україна посіла 73 місце серед 144 країн). При цьому однією із найважливіших умов підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки є реформування фінансового та банківського сектору, оскільки одним з незадовільних є показник розвитку фінансового ринку (рис. 3). Останній залишається доволі низьким і за ним країна займає лише 114 місце (3,5 бали). Про неефективність банківської системи свідчить не тільки низький рівень надійності банківського сектору України (142 місце в рейтингу), але і його перспективної складової (низькі оцінки отримали показники легкості доступу до кредитів, наявності фінансових послуг, доступність фінансових послуг, доступність венчурного капіталу) [5].

При цьому серед 16 позицій переліку конкурентних переваг економіки України немає жодної, що стосувалася б банківського сектору. А першим серед найбільш проблемних факторів для ведення бізнесу є доступ до фінансування. Перелічені фактори вказують на необхідність рішення значних проблем в області розвитку фінансового ринку і, зокрема підвищення ефективності діяльності банківського сектору.

Успішне вирішення даних завдань потребує досліджень у двох основних напрямках.

Першим напрямом передбачається аналіз результатів функціонування банківської системи з точки зору виконання нею своїх функцій та рівня досягнення поставлених цілей, що повинен базуватися на обґрунтованих математичних методах визначення кількісних характеристик ефективності банківської системи [6]. Даний аналіз повинен включати в себе, по-перше, оцінку результативності функціонування банківської системи як основної складової фінансової системи країни та адекватне здійснення нею своїх функцій під впливом різних екзогенних та ендогенних збуджуючих факторів. А, по-друге, оцінку відповідності результатів її діяльності основним соціальним потребам і цілям як суспільства, так і окремої людини.

Даний аналіз є досить важливим для оцінки наявної ситуації, вже отриманих результатів і прогнозування на їх основі тенденцій розвитку системи, проте він не дозволяє обґрунтувати вимоги щодо організації банківської системи, щодо конструктивних, виробничих та операційних аспектів її елементів, виконання яких забезпечує ефективне функціонування банківської системи.

З цією метою необхідним постає другий напрям досліджень — аналіз структури банківської системи як складної системи та застосування комплексних показників її ефективності [7]. До таких показників віднесемо ймовірність безвідмовної роботи банківської системи та коефіцієнт її готовності.

Визначення даних показників дозволить вивчити і проаналізувати закономірності зміни з часом рівня працездатності банківської системи, знайти методи використання вказаних закономірностей для забезпечення мінімуму втрати часу і коштів для підтримання ефективної діяльності банківської системи в умовах, що реально складаються, та застосувати вказані методи при розробці стратегічних планів її розвитку.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

На теперішньому етапі розвитку економіки країни ступінь взаємозв'язку банківського та господарського секторів досяг такого рівня, що забезпечення ефективності стало задачею не тільки для самої банківської системи, але і для її клієнтів. Від ефективного функціонування банківської системи залежать результативність грошово-кредитного регулювання економіки, ефективність кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, стабільність діяльності різних суб'єктів господарювання тощо. При чому ефективна банківська система можлива лише за умови високого рівня як її надійності, так і перспективності. Отже, головними задачами подальших теоретичних розробок та практичних рекомендацій дослідників в даній області стають методи прогнозування поведінки системи та її елементів протягом визначеного часу діяльності, знаходження шляхів забезпечення їх ефективного функціонування та підтримка необхідного рівня їх надійності й перспективності.

Література:

1. Хайлук С.О. Оцінка ефективності діяльності банків: порівняльний аналіз методів та моделей [Текст] / С.О. Хайлук // Збірник наукових праць ХІБС УБС

НБУ "Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики". — Харків, 2010. — Випуск № 1 (8): в 2 ч. — Ч. 2. — С. 112—118.

2. Закон України "Про банки і банківську діяльність" [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>

3. Міщенко В.І. Санаційний банк — "бідж-банк" як механізм роботи з нежиттєздатними банками [Текст]: монографія / В.І. Міщенко, В.В. Крилова, М.В. Ніконова, В.П. Малюков, С.Г. Куліков; Центр наукових досліджень Національного банку України. — К.: УБС НБУ, 2011. — 119 с.

4. Основні показники діяльності банків України. Сайт НБУ [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

5. Звіт про глобальну конкурентоспроможність 2012—2013 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://obuch.com.ua/ekonomika/21095/index.html>

6. Хайлук С.О. Експрес-оцінка ефективності функціонування банківської системи [Текст] / С. О. Хайлук // Збірник наукових праць ХІБС УБС НБУ "Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики". — м. Харків, 2012. — Випуск № 1 (12): в 2 ч. — Ч. 1. — С. 196—201.

7. Хайлук С.О. Оцінка надійності функціонування банківської системи [Текст] / Кримський економічний вісник. — 2013. — Випуск № 1 (02): в 3 ч. — Ч. 3. — С. 115—117.

References:

1. Khayluk, S. O. (2010), "Assessing the effectiveness of banks: a comparative analysis of methods and models", Zbirnyk naukovykh prats' KhIBS UBS NBU "Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky", vol. 1 (8), no. 2, pp. 112—118.

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (2000), The Law of Ukraine "On Banks and Banking Activity", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (Accessed 01 October 2013).

3. Mischenko, V. I., Krylova, V. V., Nikonova, M. V., Maliukov, V. P. and Kulikov, S. H. (2011), Sanatsijnyj bank — "bridzh-bank" iak mekhanizm roboty z nezhyttiezdatnymy bankamy [Sanation Bank — "Bridge Bank" as a mechanism to work with non-viable banks], Tsentr naukovykh doslidzhen' Natsional'noho banku Ukrainy, Kiev, Ukraine.

4. The official site of National Bank of Ukraine (2013), "Key indicators of banks of Ukraine", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2121-14> (Accessed 01 October 2013).

5. World Economic Forum (2013), "The Global Competitiveness Report for 2012—2013", available at: <http://obuch.com.ua/ekonomika/21095/index.html> (Accessed 01 October 2013).

6. Khayluk, S. O. (2012), "Rapid assessment of the efficiency of the banking system", Zbirnyk naukovykh prats' KhIBS UBS NBU "Finansovo-kredytna diial'nist': problemy teorii ta praktyky", vol. 1 (12), no. 1, pp. 196—201.

7. Khayluk, S. O. (2012), "The assessing of the banking system's reliability", Crimean Economic Journal, vol. 1, no. 3, pp. 115—117.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2013 р.